

կհավատան և կապրեն: Իսկ որ դու ինձ գրեցիր, որ գամ քեզ մոտ, ես այստեղ պետք է կատարեմ այն բոլորը, որի համար ուղարկված եմ: Երբ այս բոլորը կկատարեմ, կհամբառնամ նրա մոտ, որ ինձ ուղարկեց, և երբ համբառնամ, քեզ մոտ կուղարկեմ իմ այս աշակերտներից մեկին, որ քո ցավերը բժշկի և կյանք շնորհի քեզ և քեզ հետ եղողներին:

Այս թուղթը բերեց Աբգարի սուրհանդակ Անանը և նրա հետ Փրկչի կենդանագիր պատկերը, որ մինչև այսօր գտնվում է Եդեսիայում:

ԼԳ

ԹԱԴԵՈՍ ԱՌԱՔՅԱԼԻ ՔԱՐՈԶՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՂԵՍԻԱՅՈՒՄ ԵՎ ԱԲԳԱՐԻ ՀԻՆԳ ԹՂԹԵՐԻ ՊԱՏՃԵՆՆԵՐԸ

Բայց մեր Փրկչի համբառնելուց հետո Թովմաս առաքյալը, տասներկուսից առաքյալներից մեկը, Եդեսիա քաղաքն ուղարկեց Թադեոսին, յոթանասունից մեկին աշակերտներից, որպեսզի Աբգարին բժշկի և ավետարանը քարոզի խոսքի համաձայն: Նա եկավ և իջևանեց հրեա Տուբիա իշխանի տանը, որի մասին ասում են, թե Բագրատունայց ցեղից էր և Արշամից խուսափելով՝ հրեական կրոնը չուրացավ իր մյուս ազգականների հետ, այլ նույն կրոնին մնաց մինչև Քրիստոսին հավատալը: Եվ նրա գալու համբավը ողջ քաղաքում տարածվեց: Աբգարը լսելով ասաց. «Դա այն մարդն է, որի մասին Հիսուսը գրեց», և իսկույն նրան կանչեց: Երբ Թադեոսը ներս մտավ, նրա երեսի վրա սքանչելի տեսիլք երևաց Աբգարին, նա գահից վեր կացավ և երեսի վրա ընկնելով երկրպագեց, շուրջը գտնվող բոլոր իշխանները զարմացան, որովհետև տեսիլքը չիմացան: Աբգարը նրան հարցրեց. «Իսկապես դու օրինյալ Հիսուսի աշակերտն ես, որին խոստացավ այստեղ ուղարկել, և կարող ես իմ ցավերը բժշկել»: Թադեն նրան պատասխանեց, «Եթե հավատաս Հիսուս Քրիստոսին՝ Աստծու Որդուն, քո սրտի բոլոր ցանկացածները կստանաս»: Աբգարը նրան ասաց. «Ես հավատացի նրան և նրա հորը, ուստի կամենում էի զորքերս առնել և գալ կոտորել նրան խաչող հրեաներին, եթե ես ինձ չզսպեի հռոմեացիների թագավորության պատճառով:

Այս խոսքից սկսելով՝ Թադեոսը քարոզեց ավետարանը նրան և ամբողջ քաղաքին, ձեռքը վրան դնելով նրան բժշկեց, ինչպես և քաղաքի Աբդիու իշխանին, որ հիվանդ էր

պողագրայով¹¹³ և մեծ պատիվ էր վայելում թագավորի արքունիքում. և առհասարակ բժշկեց քաղաքում եղած բոլոր հիվանդներին և ախտավորներին: Եվ բոլորը հավատացին, և մկրտվեցին ինքը Աբգարը և ամբողջ քաղաքը: Կուռքերի մեհյանների դռները փակեցին, և բազինի ու սյունի վրա եղած պատկերները եղեգով պատեցին: Նա ոչ ոքի բռնությամբ չէր դարձնում հավատի, բայց հավատացյալներն օր – օրի վրա ավելանում էին:

Իսկ Թադեոս առաքյալն Ադդե անունով մեկին, որ մետաքսագործ ու խույր կարող էր, Եդեսիայի վրա եպիսկոպոս ձեռնադրելով, նրան իր փոխարեն թողնում է թագավորի մոտ: Իսկ ինքն Աբգարից հրովարտակ առնելով, որ ամենքը Քրիստոսի ավետարանին լսեն, գալիս է Աբգարի քեռորդի Սանատրուկի մոտ, որին նշանակել էր մեր երկրի և գորքերի վրա: Բայց Աբգարը համաձայնեց թուղթ գրել Տիբերիոս կայսեր, որ ունի այսպիսի ձև.-

ԱԲԳԱՐԻ ԹՈՒՂԹԸ ՏԻԲԵՐԻՈՍԻՆ

Հայոց Աբգար թագավորը իր տիրոջը՝ հռոմեացիների Տիբերիոս կայսրին ողջունում է:

Թեպետ գիտեմ, որ քո թագավորությունից ոչ մի բան չի ծածկվի, բայց իբրև քո մտերմ՝ ավելին քեզ իմաց եմ տալիս գրով: Որովհետև պաղեստինացիների գավառներում բնակվող հրեաները ժողովվելով Քրիստոսին խաչեցին առանց որևէ հանցանքի, փոխանակ նրա մեծամեծ երախտիքներին, որ նրանց մոտ կատարեց, այսինքն հրաշքներ և սքանչելիքներ մինչև անգամ մեռած մարդկանց կենդանացրեց: Պետք է գիտենաս, որ սրանք սովորական մարդու հրաշքներ չեն, այլ Աստծու: Որովհետև հենց այն ժամանակ, երբ նրան խաչեցին, Արեգակը խավարեց, երկիրը շարժվեց ու տատանվեց և ինքն էլ երեք օրից հետո մեռած տեղից հարություն առավ և շատերին երևաց: Եվ այժմ նրա անունը նրա աշակերտների միջոցով մեծամեծ հրաշքներ է կատարում, ինչպես հենց ինձ վրա հայտնի ցույց տվեց: Արդ՝ այսուհետև քո տերությունը գիտի, թե ինչ է պետք հրամայել հրեա ժողովրդի վերաբերմամբ, որոնք այն բանը գործեցին, և պետք է ամբողջ աշխարհին գրել, որ Քրիստոսին երկրպագեն իբրև ճշմարիտ Աստծու: Ողջ եղիր:

113 Եվսեբիոսի հայերեն թարգմանության մեջ, որից քաղում է Խորենացին Աբգարի պատմությունը՝ իշխանը կոչված է Պողագրոս, որ նշանակում է պողագրայով հիվանդ, իսկ պողագրա հունարեն բառ է, որ նշանակում է ոտնացավ:

ԱԲԳԱՐԻ ԹՂԹԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ ՏԻԲԵՐԻՈՍԻ ԿՈՂՄԻՑ

Հռոմեացիների Տիբերուս կայսրը ողջունում է հայոց Արգար թագավորին:

Քո մտերմության նամակը կարդացին իմ առաջ, դրա համար մեր կողմից շնորհակալություն: Թեպետ և առաջուց մենք շատերից էինք այդ լսել, բայց և Պիղատոսը ստուգապես մեզ հայտնեց նրա հրաշքների մասին, և թե հարությունից հետո շատերը հավատացին, թե նա Աստված է: Ուստի և ես ևս կամեցա անել այն, ինչ որ դու մտածել ես: Բայց որովհետև հռոմեացիների սովորությունն այնպես է, որ միայն թագավորի հրմանով Աստված չեն ընդունում, մինչև որ նա սինկղիստոսի կողմից չփորձվի, չքննվի, ուստի ես այս բանը սինկղիստոսին հայտնեցի, բայց սինկղիստոսն արհամարհեց, որովհետև առաջուց իր կողմից քննված չէր: Բայց մենք հրաման տվինք, որ այն ամենին, ում Հիսուսը հաճելի թվա, նրան Աստված համարեն, և մահ սպառնալիք նրանց, ովքեր քրիստոնյաների վրա կչարախոսեն: Իսկ հրեա ժողովրդի վերաբերմամբ, որոնք հանդգնեցին նրան խաչել, որի մասին լսում եմ, թե ոչ թե արժանի էր խաչվելու և մահվան, այլ պատվի և երկրպագության, նրանց գործը կքննեմ և արժանավոր պատիժը կհատուցանեմ, երբ ազատ ժամանակ գտնեմ իսպանիացիների պատերազմից, որոնք իմ դեմ ապստամբվել են:

ԱԲԳԱՐԸ ԴԱՐՁՅԱԼ ԹՈՒՂԹ Է ԳՐՈՒՄ ՏԻԲԵՐԻՈՍԻՆ

Հայոց Արգար թագավորը իր տիրոջը՝ հռոմեացիների Տիբերիոս կայսրին ողջունում է:

Քո տերության վայել թուղթը տեսա և ուրախացա քո մտածած հրամանի վրա: Եթե վրաս չես նեղանա՝ սինկղիստոսի այդ գործը շատ մեղադրելի է, որովհետև դրանց մոտ աստվածությունն արվում է մարդկանց քննությամբ, ուրեմն այսուհետև եթե Աստված մարդուն հաճելի չլինի, էլ չի կարող Աստված լինել, և սրանից հետևում է, թե մարդը պետք է Աստծուն թողություն տա: Բայց դու, տեր, բարեհաճիր ուրիշ մարդ ուղարկել Երուսաղեմ Պիղատոսի փոխարեն, որպեսզի նա անարգանքով հեռացվի այն իշխանությունից, որի վրա դու նշանակել ես նրան, որովհետև նա հրեաների կամքը կատարեց և Քրիստոսին անմեղ տեղը խաչեց առանց քո հրամանի:

Արգարն այս գրելով՝ թղթի պատճենը դրեց իր դիվանի մեջ, ինչպես և մյուսները: Նա գրեց նաև Ասորեստանի մանկահասակ Ներսեհ թագավորին Բաբելոն:

ԱԲԳԱՐԻ ԹՈՒՂԹԸ ՆԵՐՍԵՀԻՆ

Հայոց Աբգար թագավորը իր որդի Ներսեհին ողջունում է:

Քո ողջւոյնի գիրը տեսա, Պերոզին կապանքներից ազատեցի և հանցանքը ներեցի, և եթե կամենաս, նշանակիր նրան Նինվեի վերակացու, ինչպես ուզում ես: Գալով քո ինձ գրածին, թե ինձ մոտ ուղարկիր այդ բժշկին, որ այդ հրաշքները գործում է և քարոզում է մի ուրիշ Աստված, որ հրից ու ջրից վեր է, որպեսզի տեսնեմ ու լսեմ նրան,- նա բժիշկ չէր մարդկային գիտությամբ, այլ աշակերտ էր հրի և ջրի Արարիչ Աստծու Որդու, և նա ուղարկվեց Հայաստանի կողմերը, ինչպես նրան վիճակ էր ընկել: Բայց նրա գլխավոր ընկերներից Սիմոն անունով մեկը ուղարկված է այստեղ, Պարսկաստանի կողմերը, նրան փնտրիր, գտիր և նրանից կլսես, ինչպես քո Արտաշես հայրը: Նա բոլոր հիվանդությունները կբժշկի և կյանքի ճանապարհ ցուց կտա: Նաև Պարսից Արտաշես թագավորին գրեց հետևյալ ձևով:

ԱԲԳԱՐԻ ԹՈՒՂԹԸ ԱՐՏԱՇԵՍԻՆ

Հայոց Աբգար թագավորը իր եղբայր պարսից Արտաշես թագավորին ողջունում է:

Գիտեմ, որ դու արդեն լսած կլինես Հիսուս Քրիստոսի՝ Աստծու Որդու մասին, որին հրեաները խաչեցին և որ մեռած տեղից հարություն առավ և իր աշակերտներին ուղարկեց ամբողջ աշխարհը՝ ամեն տեղ ուսուցանելու: Նրա գլխավոր աշակերտներից Սիմոն անունով մեկը քո տերության կողմերում է: Արդ՝ փնտրիր, գտիր նրան, և նա կբժշկի ձեզ մոտ եղած բոլոր ախտերն ու հիվանդությունները և կյանքի ճանապարհ ցույց կտա: Դու հավատա նրա խոսքերին, դու և քո եղբայրները և բոլորը, որ կամովին հնազանդվում են քեզ: Որովհետև ինձ ախորժելի է, որ դուք մարմնով իմ ազգականներս, նաև հոգով իմ մտերիմ հարազատները լինեք: Եվ դեռ այս թղթերի պատասխանը չստացած՝ Աբգարիոսը վախճանվում է երեսունութ տարի թագավորելուց հետո:

ԼԴ

ՄԵՐ ԱՌԱՔՅԱԼՆԵՐԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Աբգարից հետո հայոց թագավորությունը երկու մասի է բաժանվում, որովհետև նրա Անանուն որդին թագադրվեց ու թագավորեց Եդեսիայում, իսկ նրա քեռորդին՝

Սանատրուկը թագավորեց Հայաստանում: Սրանց ժամանակ պատահած անցքերը նախապես գրված են ուրիշների կողմից, ինչպես Թադեոս առաքյալի Հայաստան գալը, Սանատրուկի հավատալը և հայոց նախարարների երկյուղից հավատը թողնելը, առաքյալի և նրա հետ եղողների վախճանը Շավարշան գավառում, որ այժմ Արտագ է կոչվում, ապառաժ քարի պատռվելը և առաքյալի մարմինն ընդունելով էլի իրար միանալը, հետո՝ աշակերտների նրա մարմինն այնտեղից առնելը և դաշտում թաղելը, և թագավորի Սանդուխտ դստեր նահատակվելը ճանապարհին մոտ և վերջերս երկուսի նշխարներն հայտնվելը և առապարը փոխադրվելը: Այս բոլորը, ինչպես ասացինք, մեզանից առաջ պատմված է ուրիշների կողմից, ուստի կարևոր չհամարեցինք մանրամասն կրկնել: Նույնպես մեզանից առաջ ուրիշների կողմից պատմված է առաքյալի աշակերտ Ադդեի վախճանը Եդեսիայում Աբգարի որդու ձեռքով: Սա Աբգարի որդին հոր տեղը թագավորելով՝ հայրենի առաքինության հետևող չեղավ, այլ կուռքերի մեհյանները բացեց ու հեթանոսական պաշտամունքն ընդունեց: Եվ մարդ ուղարկեց Ադդեի մոտ, որ իրեն համար բեհեզից խույր կարե ոսկե բանվածքով, ինչպես առաջ անում էր իր հոր համար: Պատասխան ընդունեց, թե «Իմ ձեռքերը խույր չեն կարի անարժան գագաթի համար, որ չի երկրպագում Քրիստոսին՝ կենդանի Աստծուն: Թագավորն իսկույն հրամայեց իր զինակիցներից մեկին, որ նրա ոտները սրով կտրե: Նա գնալով տեսավ, որ նստած էր վարդապետության աթոռին, սրով խփեց, նրա սրունքները կտրեց դեն գցեց, և նա իսկույն հոգին ավանդեց: Այս էլ ծաղկաքաղ անելով համառոտ հիշատակեցինք, քանի որ նախապես ուրիշների կողմից պատմված է:

Բայց հայերին վիճակվեց նաև Բարդուղիմեոս առաքյալը, որ վախճանվեց մեզ մոտ Արեքանոս քաղաքում: Իսկ Սիմոնի մասին, որ պարսիկներին վիճակվեց, հաստատ չեմ կարող պատմել, թե ինչ գործեց և որտեղ վախճանվեց: Որովհետև ոմանք պատմում են, թե մի ոմն Սիմոն առաքյալ վախճանվեց Վերիոսփորայում. արդյոք իսկապես նա է, և ինչ պատճառով է գնացել նա այնտեղ՝ չգիտեմ, բայց միայն նշանակեցի, որպեսզի իմանաս, թե ես ոչ մի ջանք չեմ խնայում պատմել քեզ ամեն բան, ինչ որ հարմար է:

ԼԵ

ՍԱՆԱՏՐՈՒԿԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ ԵՎ ԱԲԳԱՐԻ ԶԱՎԱԿՆԵՐԻՆ ՍՊԱՆԵԼԸ,

ՀԵՂԻՆԵ ՏԻԿՆՈՋ ՄԱՍԻՆ

Մանատրուկը թագավորելով՝ գործ է հավաքում իր դայակների¹¹⁴ Բագրատունի և Արծրունի քաջերի ձեռքով, որպեսզի գնա պատերազմելու Աբգարի որդիների դեմ՝ ամբողջ թագավորությունը տիրելու նպատակով: Եվ մինչ նա այս բանով էր զբաղված, կարծես մի աստվածային ակնարկությամբ Աբգարի որդուց Ադդեի սպանության վրեժը լուծվեց: Որովհետև նա Եդեսիայում իր ապարանքի վերնատանը մարմարե սյուն էր կանգնեցնել տալիս և ինքը ներքևը կանգնած հրամայում էր, թե ինչպես պետք է անել, սյունը բռնողների ձեռքից պոկ գալով ընկավ նրա վրա, ոտները ջախջախեց և նրան սպանեց:

Իսկույն քաղաքի բնակիչների պաղգամավորը եկավ Մանատրուկի մոտ, խնդրելով պայման կապել, որ նա իրենց քրիստոնեական հավատքին չդիպչի, իսկ իրենք նրան կհանձնեն քաղաքն ու թագավորական գանձերը: Մանատրուկը կատարեց նրանց խնդիրը, բայց հետո դրժեց, նույնիսկ Աբգարի տան բոլոր զավակներին սրով կոտորեց, բացի աղջիկներից, որոնց քաղաքից հեռացրեց, որ գնան Հաշտյանքում ապրեն: Նույնպես և Աբգարի կանանցից գլխավորին, որի անունն էր Հեդինե, ուղարկեց, որ բնակվի իր քաղաքում, Խառանում, և նրան թողեց բոլոր Միջագետքի տիկնությունը իբրև փոխարեն այն բարիքների, որ ինքը գտել էր Աբգարից նրա միջոցով:

Այս Հեդինեն, որ իր ամուսնու՝ Աբգարի նման զինված էր հավատով, չհանդուրժեց կռապաշտների մեջ բնակվել, այլ գնաց Երուսաղեմ Կղավդիոսի օրոք, այն սովի ժամանակ, որը գուշակել էր Ագաբոսը: Եվ Եգիպտոսում իր բոլոր գանձերը տվեց մեծ քանակությամբ ցորեն գնեց և բաժանեց բոլոր կարոտյալներին, այս բանը հաստատում է և Հովսեփոսը: Նրա շիրիմը՝ հայտնի նշանով մինչև այսօր էլ կա Երուսաղեմում, դռան առաջ:

ԼԶ

114 Դայակ պահլավերեն նշանակում է ծծմայր, ստնտու: Բայց հաճախ գործ է ածվում նաև տղամարդկանց մասին՝ դաստիարակ, խնամակալ նշանակությամբ: Հին ժամանակ սովորություն կար, որ թագավորը իր որդիներին հանձնում էր որևէ իշխանի դաստիարակության: Իշխանը թագավորազն սանին սնուցում էր իր տանը իր զավակների հետ, և եթե ինքը ունենում էր ծծկեր երեխա՝ թագավորազն և իշխանազն երեխաները միևնույն կնոջ կաթով էին մեծանում, և այս կերպով նրանք դառնում էին կաթնեղբայր: Թագավորների օրինակով ավագ իշխաններն էլ իրենց որդիներին հանձնում էին կրտսեր իշխանների կամ սեպուհների դաստիարակության: Խորենացու պատմության մեջ մի քանի օրինակներ կան, թե ինչպես դայակները սիրում էին իրենց սաներին, հավատարիմ էին նրանց և ամեն վտանգ հանձն էին առնում նրանց փրկելու վերահաս վտանգներից:

ՄԾԲԻՆ ՔԱՂԱՔԻ ՆՈՐՈԳՄԱՆ, ՍԱՆԱՏՐՈՒԿԻ ԱՆՎԱՆԱԿՈՉՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆՐԱ ՄԱՀՎԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սանատրուկի կատարած գործերի մեջ ոչ մի բան հիշատակելու արժանի չհամարեցինք, բացի Մծբին քաղաքի կառուցումից: Որովհետև քաղաքը երկրաշարժից խախտված լինելով՝ նա քանդեց ու նորից շինեց ավելի պայծառ և կրկնակի պարիսպներով ու պատվարով պարսպեց. քաղաքի մեջ կանգնեցրեց իր արձանը, ձեռքին մի դրամ բռնած, որ այս է նշանակում, թե այս քաղաքի շինության վրա բոլոր գանձերս ծախսվեցին և այս միայն մնաց:

Բայց թե ինչու նա Սանատրուկ կոչվեց, պետք է ասել: Աբգարի քույր Ավդեն ձմեռ ժամանակ դեպի Հայաստան ճանապարհորդելիս բքարգել է լինում Կորդվաց լեռներում, մրրիկը բոլորին ցրեց, այնպես որ ոչ մեկը չգիտեր, թե ընկերն ուր քշվեց: Իսկ նրա դայակ Սանոտը, Բագրատ Բագրատունու քույրը, Խորեն Արծրունու կինը, երեխային, որ դեռ շատ փոքր էր, ստիսքների մեջ առնելով՝ երեք օր և երեք գիշեր մնաց ձյան տակ: Սրա մասին առասպելաբանում են, թե մի ինչ – որ նորահրաշ սպիտակ կենդանի աստվածներից ուղարկվեց և նա պահպանում էր երեխային: Բայց որքան մենք վերահասու եղանք, բանն այսպես է եղել. որոնող մարդկանց հետ եղել է և մի սպիտակ շուն, որ պատահել է երեխային և դայակին: Այս պատճառով էլ նա կոչվեց Սանատրուկ, անունը դայակից ստանալով, իբրև թե Սանոտի տված:

Սա պարսից Արտաշես թագավորի տասներկուերորդ տարում թագավոր դառնալով, երեսուն տարի ապրեց և որսի մեջ մեռավ, մեկի նետը դիպավ փորին, կարծես սուրբ դասեր չարչարանքների վրեժը հատուցեց:

Ափշադար դպրի որդի Ղերութնան¹¹⁵ գրեց այն բոլոր գործերը, որ կատարվել էին Աբգարի և Սանատրուկի ժամանակ և դրեց Եդեսիայի դիվանում:

115 Ղերութնա, աղավաղված ձև, փոխանակ Ղերութնա, Լաբութնա: Նրանից մնացել է մի անվավերական պատմություն Աբգար թագավորի, Թադեոսի քարոզության և այլն: Նա իրեն կոչում է Աբգարի Ափշադարադ քարտուղարի որդի, ուրեմն եղել է ժամանակակից Աբգար թագավորին: Բայց քննությունը ցույց է տալիս, որ նրա պատմությունը չէր կարող հորինվել առաջ քան Գ. դարը: Բայց և այնպես այս գրվածքը ամենահին և միակ աղբյուրն է Աբգարի դարձի պատմության, որից օգտվել են և Եվսեբիոս Կեսարացին, և Խորենացին: Նա շատ վաղուց կորած էր համարվում և Խորենացու հիշած Ղերութնան կասկած էր հարուցանում իբրև անծանոթ հեղինակ, բայց անցյալ դարի կեսերին Փարիզի Ազգային Մատենադարանի հայկական գրչագիրների մեջ գտնվեց մի ձեռագիր, որ կրում էր վերնագիր. «Թուղթ Աբգարու թագավորի Եդեսիայի քաղաքի»... և վերջում գրված էր թե՛ «յՈՒժեհայ քաղաքի Ղըբութնեա որդի Անակայ, որդւոյ Աբշադարադայ դպրի թագաւորին, գրեաց զամենայն ինչ, որ միանդամ իրք եղեն Ադէի»...: Անտարակույս, Խորենացու հիշած Ղերութնայի ձեռագիրն էր: Նույն ժամանակներում գտնվեց նաև նրա ասորերեն բնագիրը, երկու թերի օրինակներով (հայերեն

ԼԷ

ԵՐՎԱՆԴԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ, ՍԱՆԱՏՐՈՒԿԻ ՈՐԴԻՆԵՐԻՆ ԿՈՏՈՐԵԼԸ ԵՎ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԱԶԱՏՎԵԼԸ ՓԱԽՉԵԼՈՎ

Սանատրուկ թագավորի մահից հետո թագավորության մեջ ինչ որ խառնաշփոթություն է ընկնում: Որովհետև մի ոմն Երվանդ, Արշակունյաց ցեղից մի կնոջ որդի, թագավորում է վերջին Դարեհի ութերորդ տարում:

Նրա մասին զրույցներն այսպես են պատմում: Արշակունյաց ցեղից հսկա ու խոշորատես մի վավաշոտ կին, որին ոչ ոք սիրտ չարավ կին առնելու, երկու մանուկ է ծնում ապօրինի կենակցությամբ, ինչպես Պասիփան¹¹⁶ ծնեց Մինոտավրոսին: Երբ երեխաները մեծացան նրանց անունները դրին Երվանդ և Երվագ:

Երվանդը հասակն առնելով դառնում է մի սրտոտ և հաղթանդամ մարդ: Նա շատ գործերի վրա Սանատրուկից նշանակվելով վերակացու և առաջնորդ, նշանավոր դարձավ, այնպես որ բոլոր հայ նախարարների մեջ առաջինն եղավ և իր խոնարհությամբ ու առատաձեռնությամբ բոլորին իր կողմը գրավեց: Եվ երբ Սանատրուկը մեռավ, բոլորը միաբանելով նրան թագավորեցրին, բայց առանց Բագրատունիների ցեղի թագադիրի¹¹⁷:

հին թարգմանությունը ամբողջ է): Ասորերեն բնագիրը անգլերեն թարգմանության հետ տպագրվեց 1864-ին, իսկ հայերեն թարգմանությունը՝ 1868-ին: Այնուհետև եղան ուրիշ տպագրություններ և թարգմանություններ:

116 Պասիփա, հունաց դիցաբանության մեջ Կրետեի առասպելական Մինոս թագավորի կինն էր, որ ամուսնուց ունեցավ մի քանի զավակներ, բայց նա խառնակվեց նաև Պոսեյտոն աստծուց Մինոսին ուղարկված սպիտակ ցուլի հետ, որից ծնեց Մինոտավրոս հրեշին, մարդկային մարմնով և ցուլի գլխով, որ մարդու մտով էր կերակրվում: Նրան սպանեց Թեսեոսը:

117 «Բայց առանց թագադիրի Բագրատունյաց ցեղից»: Այս նախադասությունն անհրաժեշտ է եղել՝ ցույց տալու համար, որ Երվանդը օրինավոր թագավոր չէր: Բագրատունի իշխանից թագադրվելը լույս ձևական արարողություն չէր, այլ իրավաբանական կարևոր ակտ, ըստ որում ավագ նախարարը (Բագրատունին) թագ դնելով թագավորի գլխին՝ իր կողմից և մյուս նախարարների կողմից պաշտոնապես ճանաչում էր նրան օրինավոր թագավոր: Այստեղ, երբ Խորենացին հայտնում է, թե բոլոր նախարարները միաբանելով Երվանդին թագավորեցրին (առանց նախարարների համաձայնության՝ նա չէր էլ կարող թագավորել), հարկ է համարել վերոհիշյալ խոսքերով ցույց տալ, թե Երվանդը այնուամենայնիվ օրինավոր թագավոր չէր: Իսկ

Բայց Երվանդը թագավոր դառնալուց հետո Սանատրուկի որդիներից կասկած ունենալով՝ բոլորին կոտորում է: Թվում է, թե Աբգարի որդիների կոտորածի վրեժը լուծվեց: Բայց Արտաշես անունով մի փոքրիկ տղայի ծծմայրն առավ փախցրեց Հեր գավառի կողմերը, Մաղխազանի հովվական կայանները և լուր ուղարկեց Սպեր գավառի Սմբատավան գյուղը նրա դայակ Սմբատին՝ Բյուրատ Բագրատունու որդուն: Արդ, երբ Բյուրատի որդի Սմբատը լսում է Սանատրուկի մահվան և նրա որդիների կոտորածի գույժը, առնում է իր երկու դուստրերին՝ Սմբատանույշին ու Սմբատուհուն, տանում նստեցնում է Բայբերդում, քաջ մարդիկ ամրոցին պահապան դնելով, իսկ ինքը իր մի կնոջ և սակավաթիվ մարդկանց հետ գնում է մանուկ Արտաշեսին որոնելու: Երվանդ թագավորը այս բանը լսելով՝ հետախույզներ է ուղարկում նրանց բռնելու: Այս պատճառով Սմբատը երկար ժամանակ կերպարանքը փոխած և հետիոտն թափառում է լեռներում ու դաշտերում երեխայի հետ և նրան սնուցանում է հովվական կայաններում և նախրապանների մոտ, մինչև որ հարմար ժամ գտնելով անցնում գնում է պարսից Դարեհ թագավորի մոտ: Եվ որովհետև Սմբատը քաջ մարդ էր և նախապես հայտնի, ուստի մեծ պատվի է արժանանում պարսից զորագլուխների հետ, նույնպես և երեխան ապրում է թագավորի որդիների հետ, որոնք բնակության տեղեր էին ստացել Բատ և Ողոմն գավառները:

ԼԸ

ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉ ՋԱՆՔԵՐ ԳՈՐԾԱԴՐԵՑ ԵՐՎԱՆԴԸ՝ ԱՐՏԱՇԵՍԻՆ ՁԵՌՔ ԳՑԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԵՎ ՄԻՋԱԳԵՏՔԸ ԹՈՂՆԵԼԸ

Բայց Երվանդը շարունակ մտածում էր, թե ինչպիսի չարիք է սնվում նրա թագավորության համար Մարսում¹¹⁸, նրա սիրտը լիքն էր կասակծներով և քունը

թե ինչու Բագրատունի իշխանը չհամաձայնեց թագադրեն՝ սրան երկու պատճառ է նկատվում. առաջինը՝ որ Երվանդը Արշակունի չէր և երկրորդ՝ որ Բագրատունիք Սանատրուկի օրինավոր հաջորդ էին համարում Սանատրուկի որդուն, Արտաշեսին, որ կոտորածից ազատվեց իր դայակ Սմբատ Բագրատունու ձեռքով:

118 Բնագրում - «որպիսի չար նորա թագաւորութեանն սնանի ի Մարս»: Վերջին բառը տարակուսանքի տեղիք է տալիս, նա նշանակում է Մարաստան և Մարեր: Խորենացին ասում է, Սմբատը Արտաշեսի հետ պարսից թագավորի մոտ գնաց, ուրեմն Պարսկաստան: Մենք թարգմանեցինք Մարսում, համարելով այս վերջինը մի հատուկ շրջանի անուն Պարսկաստանում, որտեղ գտնվում էին Բատ և Ողոմն գավառները, պարսից թագավորի որդիների և Արտաշեսի բնակության տեղը: Մարս հիշում է Խորենացին որոշելով տեղը Սոհունդ գավառում